

ברכת האילנות בשבת

יוסף בועז קרמר שיעור ד'

הקדמה

ברכת האילנות היא אחת מברכות הראייה הנאמרת פעם אחת בשנה, בחודש ניסן, כשרואים אילנות מאכל המלבלבים ומוציאים פרחים. מטרת הברכה היא להודות לבורא על היופי והשפע שברא בעולמו.

מקורה של הברכה הוא בגמרא במסכת ברכות (מ"ג ע"ב):

אמר רב יהודה: והאי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מלבלבי אומר: ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות להתנאות בהן בני אדם.

כלומר אדם היוצא בימי ניסן ורואה אילנות מלבלבים, אילנות שמוציאים פרחים, מברך בשם ומלכות. כך נפסק להלכה בשולחן ערוך (אורח חיים רכו, א):

היוצא בימי ניסן וראה אילנות שמוציאין פרח אומר: ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות ליהנות בהם בני אדם. ואינו מברך אלא פעם אחת בכל שנה ושנה. ואם איחר לברך עד אחר שגדלו הפירות לא יברך עוד.

את הרעיון העומד מאחורי ברכה זו מסביר הרב קוק בסידור עולת ראייה (חלק א'), עמוד שע"א):

הכוחות האלוקיים מתפשטים בהויה לפי מדרגותיהם. בדומם, בצומח ובחי - הנן מופיעות ככחות שעדיין הם טעונים שכלול, ובאים הם לידי שלמות מעלתם באכילת האדם, בהעלותו את כחו בשכל טוב וביושר, לפי מידת הדעה האלוקית העליונה ואורה הזורחת בנשמתו. ברכת הנהנין מופיעה על כוחות הצמיחה והגידול, כברק קודש, כברכת שמים. ההויה כולה מתברכת בתוספת אורה, וחדות קודש מתפשטת מנשמת המברך על כל היקום, מעומק שרשיו ועד רום ענפיו, ציציו ופרחיו.

כלומר האדם בעל השכל, עובד ה', נזר הבריאה, בכוחו להעלות מעלה מעלה את חלקי הבריאה הנחותים יותר. כשהאדם השכלי מברך על הצומח על כל שלביו, פרחיו ופירותיו הרי הוא מעלה ומרומם אותם ומצרפם לעבודת ה' שלו.

ברכת האילנות בשבת

במאמר זה נעיין האם ניתן לברך את ברכת האילנות גם בשבת. סיבה ראשונה לכך שאין לברך בשבת מצאנו בספרו של רבי חיים פלאג'י, מועד לכל חי (סימן א). רבי חיים פלאג'י תולה את הדבר במחלוקת שבין חכמי קושטא לחכמי איזמיר:

בספרי הקטן לב חיים חלק ב' השבתי על הרב פרי האדמה דפשיטא ליה דאם יש אילנות בחצרו דמברך עלייהו ברכת האילנות... דבעיני נראה דצריך לצאת מקיר העיר וחוצה כדי לברך ברכה זו כאשר יעוין שם בסייעתא דשמיא והן אמת דכדברי הרב פרי האדמה נוהגין כפשיטות בקושטא יע"א רבני אלפין דמברכין בעד החלון בהיותן בביתם ואינם זזים ממקומם ועומדים ומברכין ואפילו שאינן זקנים והם גבורי כח אינן אומרים נצא השדה ונברך ומנהג עטרת ראשי מורי זקני הרב הי"ם הגדול לברך בחצרו שהיה לו אילנות ולעניות דעתי נראה כמו שכתבתי אלא דלזקן מופלג או חלוש המזג דקשה לו היציאה רחוק מן העיר אזי יברך בחצר גינת ואין דנין אפשר משאי אפשר.

כלומר נחלקו הדעות האם יש לצאת מחוץ לעיר בכדי לברך שם או שמא אין צורך בכך. ממחלוקת זו נובע חילוק המנהגים האם לברך ברכת האילנות בשבת:

בקושטא יע"א נוהגין לברך ברכת האילנות אפילו בשבת ויום טוב. אכן פה עירנו אזמיר יע"א לא ראיתי ולא שמעתי מימי עולם דמברכין בשבת ויום טוב ברכת האילנות וכנראה דהא בהא תליא דכיון דהן נוהגין שלא לצאת החוצה לכן אפילו בשבת מברכין אכן אנן דנהגין לצאת אם כן בשבת דאיתיה באזהרה דאל יצא איש ממקומו לא מברכין.

לדעת חכמי קושטא אין צורך לצאת חוץ לעיר בכדי לברך ברכת האילנות ומשום כך אף בשבת נהגו לברך. לדעת חכמי איזמיר יש לצאת החוצה לברכת האילנות ומשום כך אין לברך בשבת וביום טוב, שמא יצא חוץ לתחום.

שמה יתלוש

בסוף דבריו כתב רבי חיים סיבה נוספת שבעטיה יש להימנע מלברך ברכת האילנות בשבת, אף בקושטא:

אלא דאם נאמר דהוא משום חשש שמא יטלטל את האילנות או יקח בידו הפרחים להריח בהם ושמא יתלוש לזה אפילו בקושטא יש להם לחוש שלא לברך בשבת ויום טוב.

רבי חיים פלאגי מעלה חשש שמא אדם ימשוך את הענף כדי לראות טוב יותר את הפריחה או כדי להריח ואז אולי יתלוש. מקור האיסור הוא בשולחן ערוך (אורח חיים שלו, א):

אין עולים באילן, בין לח בין יבש, ואין נתלים בו ואין משתמשיין במחובר לקרקע כלל, גזרה שמא יעלה ויתלוש.

יש להעיר שחכמים אסרו דווקא את השימוש באילן שמא יתלוש אבל דבריו של ר' חיים הולכים שלב אחורה ואוסרים אף ברכה על פריחת העץ שמא יטלטל הענפים. איסור זה עצמו של טלטול העץ הוא רק גזרת חכמים שמא יתלוש, ולאסור את ההסתכלות והברכה על פריחת העץ היא בעצם גזירה לגזירה.

הוא מסיים שעל כל פנים, אם יש חשש שמא אדם יטלטל את האילנות או שמא אדם יתלוש, יש לאסור לברך בשבת. מקור דברים אלו הוא בשולחן ערוך (אורח חיים שלו, י):

הדס מחובר, מותר להריח בו. אבל אתרוג ותפוח וכל דבר הראוי לאכילה, אסור להריח בו במחובר שמא יקוץ אותו לאכלו.

כלומר כשיש חשש תלישה אסור להריח בשבת. וגם כאן יש להעיר: הרי שולחן ערוך אסר הרחה דווקא בפרות שמא יתאווה לאכול הפרי ויתלוש אותו, אבל בפריחה שההנאה המירבית אפשרית גם במחובר לא חששו שמא יתלוש?

נראה כי כמו שבפרי, שיש עוד שימוש אפשרי בדבר מעבר להרחתו, חששו לתלישה, כך גם כאן שהאדם לא סתם מריח אלא כוונתו לברך על הפריחה וממילא יש חשש שירצה לראות מקרוב הפרח ואז יש חשש שמא יתלוש.

לגבי החשש שאדם ירצה לאחוז בידו הפרח כיון שמברך על הפריחה, וכמו שנפסק בשולחן ערוך (אורח חיים רו, ד) דכל דבר שמברך עליו לאכלו או להריח בו צריך לאוחזו בימינו כשהוא מברך, וכתב במשנה ברורה (שם יז) טעם האחיזה כדי שיכוין לבו על מה שמברך, ענה בשו"ת להורות נתן (יד, יג):

נראה דהא דצריך לאחוז בימינו, נאמר רק כשמברך על דבר שרוצה לאכלו או להריח בו, שנהנה מגוף הדבר, אבל כשרואה אילני דמלבבני שאינו נהנה לא באכילה ולא בריח רק בעצם הראיה, לא מצינו שיהא צריך לאוחזו, ואף לא שייך לאחוז את האילנות שמברך עליהן, כי הוא מברך על האילנות הרבים שבשדה ולא שייך לאחוז את כולן. והוא כעין שאר ברכות הראייה שאינן צריכין אחיזה ביד, וכמבואר בשולחן ערוך הרואה פרי חדש מתחדש משנה לשנה מברך שהחינו ואפילו רואהו ביד חבירו או על האילן, וביארו במשנה ברורה שם הטעם דעיקר ניתקן על שמחת הלב שמשמח על צמיחת פרי חדש עיין שם, ועיין בשולחן ערוך

דעל ימים ונהרות הרים וגבעות ומדברות אומר ברוך עושה מעשה בראשית, הרי שעל ברכות הראייה אין צריך לאחוז ביד, והכי נמי בברכת האילנות שהיא ברכת הראיה.

השגות על הטעמים האחרונים

כהשגותינו על הטעמים הנ"ל שאסרו ברכת האילנות בשבת מצאנו שהעלה גם בשו"ת בצל החכמה לרבי בצלאל שטרן (ו, לו):

נלענ"ד נכון שאין מקום להך חששא, והוא מהא דאיתא (סוכה לו, ב) ואמר רבה הדס במחובר מותר להריח בו... מעתה אם מותר להריח בשבת בהדס המחובר ולא חיישינן שמא יתלשנו, ואף על פי שהוא מתקרב אליו להריח בו וככל שמתקרב אליו יותר מריח יותר, ואפילו הכי כיון שגם במחובר יכול להריח בו לא חיישינן שיבא לתולשו, אם כן מכל שכן בברכת האילנות שאינו צריך להתקרב אל האילן כלל וכל שמכיר בראיה ברורה ובהירה את הבלוב שבהם דיו ואף על פי שהוא עומד רחוק מהם, בוודאי שאין מקום לחוש שמא יבא לתלוש מאחר והוא יכול לברך עליהם כשהם מחוברים ואפילו מרחוק. ואף שהם אילני פירות ובאתרוג ותפוח ובכל דבר הראוי לאכילה אסור להריח בו במחובר, הרי גם בנידון דידן אין פירות רק לבלוב באילנות שהוא בא לברך על ראייתם. ואדרבה אם הפירות שבאילן כבר ראויים לאכילה אין לברך על ראייתם לכולי עלמא כבשולחן ערוך.

ומוסיף רבי בצלאל שטרן שאפילו האוסרים את הרחת ההדס פה יסכימו שיש לחלק:

גם למבואר במגן אברהם בשם הים של שלמה והר"ן לאסור להריח בשבת בהדס המחובר שמא יתלוש, לא שייך לאסור בנדון דידן. דטעמא דהדס בחיבור אסור להריח בו, משום שאם יתלשנו יהא מותר לו להריח בו. וכל זה לא שייך באילני דמלבלבי, דלא קיימי לריחא אלא לאכילת הפרי, ואדרבה אם יתלוש להפרח והנץ, לא יתהווה שוב ממנו פרי, ובוודאי לא יתלוש, שגם בחול אין הפרח עומד לתלישה, מה שאין כן הדס.

גם רבי ינון חורי בתשובתו לרבי רחמים חי חויתה (שו"ת שמחת כה, אורח חיים קמב) הביא שזו גזירה לגזירה:

שוב ראיתי בספר מועד לכל חי שבידי עם הגהות כתב יד מהרב בעל תפארת בחורים ז"ל שכתב על מה שכתב המל"ח ויש להם לחוש וכו' וז"ל: חששא רחוקה

היא ומנין לנו לגזור גזירות מדעתנו אחרי שמפורש להתיר יותר מזה בגמרא ובפוסקים.

הוסיף הרב עובדיה יוסף בשו"ת יחוה דעת (א, ב) וכתב:

מה שכתב הכף החיים שמא יקחם בידו או שמא יתלוש. לא דק, שהרי אפילו אם יקחם בידו, אם אינו תולשם, מותר לעשות כן לכתחילה, וכמו שביארנו לעיל בשם המאירי ומהר"י עייאש... וכתב המאירי: יש מפרשים, שמה שהתירו להריח בהדס מחובר, זהו דוקא שלא בנגיעת יד, שהרי אסור להשתמש במחובר, ולי נראה שאף בנגיעה מותר. ע"ש.

האמנם חשש רבי חיים פלאגי' לשמא יתלוש

חשש זה שהובא בספר מועד לכל חי צוטט בספר כף החיים (רכו, ד):

בשבת ויום טוב אין לברך ברכת האילנות שמא יטלטל האילנות או יקח בידו הפרחים להריח בהם או שמא יתלוש.

אולם יש להעיר, כפי שכתב מפורשות רבי חיים פלאגי', שבקושטא היו מברכים ברכת האילנות בשבת - הרי שלא חששו לחשש זה. כך אכן גם הבין רבי בצלאל שטרן וכתב:

אם נאמר שהטעם שאין מברכין באיזמיר הוא משום חשש טלטול האילנות ושמא יתלוש, אז קיימא חששא זו גם בקושטא והיה ראוי שלא לברך גם שם בשבת ויום טוב. הרי שלא החליט לאסור לברך בשבת ויום טוב מחששא דשמא יטלטל האילנות ושמא יתלוש, כפי שהעתיק הכף החיים בשמו, ואדרבה מפורש שנהגו בקושטא לברך גם בשבת ויום טוב, ומוכח דלית להו הך חששא.

ואם כן נחלקו כף החיים ושו"ת בצל החכמה האם אכן סבר רבי חיים פלאגי' שיש לחשוש שמא יטלטל הענפים או יתלוש הפרחים.

טלטול הסידור

בשו"ת שמחת כהן (אורח חיים קמב) הוסיף חשש נוסף:

בענין ברכת האילנות בשבת ויום טוב פה העירה לא ראיתי נוהגים לברך רק ביום טוב ולא בשבת וכנראה משום דצריכים להוליך הסידורים שכתוב בהם הברכה.

בתשובתו מסיק שהיכן שנהגו שלא לברך בשבת לא יברכו אך היכן שנהגו לברך, כמו שכותב שם השואל, אין לנו לחדש גזרות ולגזור שמא יתלוש הפרחים, וכן רק מי שבא בסוד ה' יחשוש לברירת הניצוצות. ממילא אין לבטל המנהג היכן שנהגו לברך בשבת.

ברירת ניצוצות

בספר כף החיים הוסיף סיבה נוספת שלא לברך ברכת האילנות בשבת:

לדברי המקובלים שכתבו שעל ידי ברכה זו מברר ניצוצי הקדושה מן הצומח יש עוד איסור נוסף דבורר ועל כן אסור לברך ברכה זו בשבת. וכן עמא דבר.

על טעם זה הגיב בצל החכמה וכתב:

ואשר מוסיף בכף החיים לאסור לברך משום שבורר ניצוצי הקדושה מן הצומח ואסור בשבת ויום טוב משום בורר, אין לי עסק בנסתרות אבל קשה לי להבין איך יהיה בזה איסור בורר. שאם אמרו המוציא את החי פטור לפי שלי"ה הוצאה כזו במשכן, אם כן מכל שכן שלא היתה ברירה כזו במשכן.

כלומר כל אב מלאכה עליו חייבים רק אם במשכן התבצע בצורה כזאת, מלאכת ברירה בניצוצות לא היתה בבנית המשכן.

ועוד שכמבואר בספרים נראה שבירור ותיקון ניצוצי קדושה אלו אינו אלא כשאומר הברכה בכוונה רצויה, עיין מורה באצבע שכתב מאד יתעצם בכוונתו בברכה זו שהיא לתיקון הנשמות שהם מגולגלות בעצי בשמים והעשבים בזמן הזה ויבקש עליהם רחמים עכ"ל, ואם כן לא גרע נידון דידן מהא דאמרינן בטויה על גבי בהמה, דחכמה יתירה שאני.

כלומר עצם אמירת הברכה אינה בוררת את הניצוצות אלא הכוונה שנלווית לברכה. ממילא לגבי אנשים פשוטים, שאין דרכם בכך, הדבר נחשב כלאחר יד. כך היה עם הנשים שטוו למשכן, שאמנם טוו על העיזים עצמם, אבל לגבי הדיוטות שאין להם חכמה מיוחדת זו נחשבת טוויה מיוחדת זו כלאחר יד ואין חייבין עליה.

ועיין שו"ת חתם סופר דמשה רבינו כתב ספרי תורה בשבת קודש על ידי השבעת קולמס כמבואר בשלה"ק דלא גרע מכתב בשמאלו דאין דרך כתיבה בכך. ובספר דבש לפי להגאון חיד"א כתב לחלק בין הורג אדם בשם או כישוף דמבואר בספר הלכות קטנות דאפשר דכיון דבדיבורו עביד מעשה הוי כזורק חץ להורגו, לבין הא דאמרו נתן עיניו בו ועשאו גל של עצמות, שלי"ה בדיבור רק על ידי כוונה ע"ש.

גם הרב עובדיה יוסף יצא חוצץ כנגד הפסיקה על פי הקבלה וכתב (שו"ת יחווה דעת א, ב)¹:
ועל כגון זה יש לומר אין משיבין על הדרש. ועיין בשו"ת הרדב"ז שכתב בזו
הלשון: ואל תאשימני ותחשדני שאני פוסק הלכה ומורה הוראה על פי דרך
הקבלה וכו'. ע"ש. ומרן החיד"א בספר מראית העין בחידושיו לסנהדרין כתב,
שאין להוציא דין על פי סודות. ע"ש. ובשו"ת חתם סופר; ואני אומר, כל המערב
דברי קבלה עם ההלכות הפסוקות חייב משום לא תזרע כרמך כלאים פן תקדש
המלאה...

רבי חיים פלאגי חזר בו

ממשיך הרב עובדיה וכותב שאף רבי חיים פלאגי בעצמו חזר בו בשו"ת לב חיים ב, מד)
ופסק לברך ברכת האילנות בשבת:

וצא ולמד ממה שפסק הגאון רבי חיים פלאגי עצמו בשו"ת לב חיים, שמותר
לברך ברכת האילנות בשבת. והביא ראיה לזה מדברי השולחן ערוך, שמותר
להריח בהדס מחובר בשבת, ואין לחוש שמא יתלוש, והוא הדין לברכת האילנות.
והביא ראיה ממה שאמרו במדרש: מעשה בחסיד אחד שיצא לכרמו בשבת, וראה
עוללה אחת, ובירך עליה. ופירש הגאון רבי שמואל יפה, ביפה תואר שם, שבירך
על ראייתה ברכת שהחיינו, [ונכמו שאמרו בירושלמי פסחים: מי שראה תאנה
בביכורה צריך לברך זמן. וכן הוא בתלמוד שלנו, בעירובין, ובפירוש רש"י שם.
וכן פירש הגאון רבי דוד לוריא במדרש שם]. הרי שלא חששו לגזור בזה שמא
יתלוש. והוא הדין לברכת האילנות. ע"ש. הרי שהגאון רבי חיים פלאגי עצמו חזר
בו ממה שצידד להחמיר בזה בספרו מועד לכל חי, והסכימה דעתו דעת עליון
להתיר בראיות נכוחות.

רבי חיים פלאגי מביא ראיה מן המדרש, מאותו חסיד שבירך ברכת שהחיינו על הפירות
המתחדשים בעודם על העץ, הרי שלא חששו לברך ברכה על אילנות בשבת, ואין שום סברה
לחלק בין ברכת שהחיינו על הפירות לבין ברכת האילנות על הפריחה.
גם בספר שו"ת באר משה (ח, עט) כתב על פי תשובה זו שר' חיים פלאגי חזר בו מדבריו
במועד לכל חי.

¹ בנושא זה של פסיקה על פי הקבלה עיין בדעת מו"ר הרב אליהו זצ"ל בספרו אמרי מרדכי עמוד יא -
אין מברכים ברכת האילנות בשבת בגלל ברירת ניצוצות.

בעוצם בקיאותו מביא הרב עובדיה מקור נוסף מרבי חיים פלאגיי :

ושוב מצאתי עוד בספרו זכירה לחיים שכתב על המעשה של אותו חסיד שבירך על העוללה שבכרמו בשבת, מכאן הביא ראייה בני הרה"ג ר' אברהם על מה שפקפקתי בספרי מועד לכל חי במנהג חכמי ורבני קושטא שמברכים ברכת האילנות בשבת, שלפי לשון המדרש מבואר שאין כאן בית מיחוש כלל. ואם כן בודאי שהעיקר כלשון אחרון של הגר"ח פלאגיי, כי הדר הוא לכל חסידיו...

ולהלכה מכריע הרב עובדיה יוסף ופוסק :

והעיקר להלכה שמותר לברך ברכת האילנות בשבת. אלא שלכתחילה מהיות טוב יש לברך ברכת האילנות בימות החול, ורק אם לא נודמן לו לברך אלא בשבת הסמוכה לסוף חודש ניסן, וחושש שמא ישכח ויפסיד ברכה זו לגמרי, אז יברך ברכת האילנות בשבת.

כך גם פסק רבי חיים דוד הלוי בשו"ת עשה לך רב (ו, טז) :

אין כאן אלא חילוקי מנהגים ורחוק מאוד מאוד מאיסור... ולכן פשוט שלכתחילה אין ראוי לברך בשבת, וכמה יפה מנהגנו לברך ברכת האילנות בחול המועד פסח, גם ברוב עם, וגם בהרגשה חגיגית, וכך ראוי לנהוג.

גם הרב יעקב משה הלל (שו"ת וישב היס ג, כא) גם פסק כך :

לא מברכים ברכת האילנות בשבת אפילו כשמברך בתוך העיר שחוששים שמא יטלטלו את הסידורים במקום שאין עירוב, ולעוד חששות שהזכירו הפוסקים, ורק אם אין לו אפשרות לברך ביום חול, ואם לא יברך בשבת יפסיד את הברכה, אזי מותר לברך בשבת הן על פי ההלכה והקבלה.

דעת האוסרים להלכה

ואולם פוסקים רבים עדיין פסקו שלא לברך ברכת האילנות בשבת בשום מקרה. כך פסק הרב בן ציון אבא שאול (אור לציון ג, ו - דיני ברכת האילנות אות ה), וכתב מו"ר הרב אליהו זצ"ל (מאמר מרדכי שבת צד, מא) :

אין מברכים ברכת האילנות בשבת ויום טוב, ואפילו אם ראש חודש בשבת ורוצה להיות בגדר זריזין המקדימין - לא יברך, והאחרונים כתבו שהטעם הוא שמא ישכח ויתלוש או יטלטל הענפים, ועל דרך האמת הטעם הוא משום איסור בורר.

ובהערה שם הוסיף וכתב:

וראה בכף החיים שיש עניין גדול בברכה זו לתקן את הנשמות המגולגלים בעצי השדה, עיי"ש. וראה שם שיש להפריש צדקה ולומר לשם יחוד, עיי"ש. וכבר גאון עוזנו ותפארתנו בעל הבן איש חי זיע"א היה אומר, כשאדם לומד ומקיים מצוה, הוא פועל כמה וכמה תיקונים ובירורים, וכיוון שבשבת לא בוררים, אין מברכים ברכת האילנות בשבת, למרות שאין עליו עדיין פירות ואין חשש שמא יקטוף, וזאת מפני שיש חלק בבירורים שמותר לעשותם בשבת, וחלק שלא. וראה לעיל בהקדמה לפרק בדברי מרן הבן איש חי ע"ה בעניין מלאכת בורר למה אסורה בשבת.